

1962-63

GMV

**GODIŠNJAK
GRADSKOG
MUZEJA
VARAŽDIN**

B R O J 2 - 3

VARAŽDIN 1962 - 1963.

**GRADSKI MUZEJ VARAŽDIN
ARHEOLOŠKI ODJEL**

14224

Redakcioni odbor Ilijanić Mira, Mirković Marija, Runjak Josip

Odgovorni urednik: Runjak Josip

GODIŠNJAK
GRADSKOG
MUZEJA
VARAŽDIN

BR. 1 - 1981

VARAŽDIN 1981 - 1982

Tisak: Novinsko izdavačko i štamparsko poduzeće Čakovec

GRADSKI MUZEJ VARAŽDIN
ARHEOLOŠKI ODELENIJE

1981

SADRŽAJ

Vuković Stjepan:

Istraživanje paleolitskog lokaliteta spilja Vilenica u godini 1962.

Vuković Stjepan:

Paleolitska kamena industrija nalazišta Puničke kod Ivanca

Ilijanić Mira:

Varaždinska oružana i njen inventar

Mirković Marija:

O spajanju unutarnje varoši i gradskih predgrađa u Varaždinu.

Bach dr Ivan:

Dva rada varaždinskog zlatara Jurja Kunića

Milčetić Vanda:

Osnivanje »Ilirske čitaonice« u Varaždinu

Runjak Josip:

Razvitak narodne vlasti u okrugu Varaždin

Belaj Vitomir:

Pripremanje i obrada lana i konoplje za dobivanje pređe u okolici Varaždina

Belaj Vitomir:

Neki renesansni elementi u seljačkoj nošnji iz okolice Bednje

Košćec Ružica:

Prepariranje ličinaka, libela i kukaca sa sočnim tijelom

Prijevodi: prof. Dautović Matija (ruski)
prof: Belaj Vitomir (njemački)
dr Bach Ivan (njemački)

Lektura: prof. Paska Bosiljka

Za sadržaj članaka odgovorni su autori

Mirković Marija

O SPAJANJU UNUTRAŠNJE VAROŠI I GRADSKIH PREDGRAĐA U VARAŽDINU

(Table XIII — XVIII)

Svaki onaj grad, kojem je historijski dio jezgre oblikovan u srednjem vijeku a kod kojeg su još uvijek — u većoj ili manjoj mjeri — očuvane karakteristike srednjovjekovnog urbanizma, privlači napose našu pažnju jer svojom koncepcijom i specifičnostima svog ambijenta sačinjava organsku cjelinu izuzetne umjetničke kvalitete.

Njegovu vrijednost ne mogu umanjiti naknadne interpolacije, napose ne one koje su nenametljivošću vlastitog izraza i prilagođenim formama pa i materijalom, u kojem su izvedene, uklopljene u cjelinu dajući samo vlastiti doprinos općoj slici. Zbog čvrstoće materijala, u kojem je svaki od gradskih arhitektonskih elemenata izveden, njihovo prisustvo je trajno, oni se usijecaju u gradsko tkivo koje živi s vremenom, neraskidivo vezano uz život i promjene koje on sa sobom nosi bilježeći ih i onda kada se radi o naknadnim elementima koji odudaraju od njegove fizionomije kao i o novijim dijelovima starih naselja što su nastala ponekad i nesvjesnim poštivanjem postojećih normi određene urbanističkom koncepcijom grada i smislom graditelja za jedinstvo cjeline. Zahvaljujući tom osjećaju uspjevali su stari anonimni stvaraoci prošlosti čak i u okviru skromnih materijalnih sredstava, koristeći materijal koji je bio priručan, oblikovati nove plastično-prostorne vrijednosti prilagođene sklopu historijske jezgre grada.

Primjer za to imamo na vitalnom i još uvijek aktivnom gradskom tkivu Varaždina koje živi od samog postanka grada pa do danas najintenzivnije bas u svom historijskom dijelu — dijelu čija jezgra predstavlja upravo takvu staru srednjovjekovnu urbanističku tvorevinu kojoj naknadne dogradnje i pregradnje postepeno mijenjaju izgled prilagođujući je životu a opet ne oduzimajući ništa, ili gotovo ništa, od starih urbanističkih vrijednosti. Tako se urba-

na koncepcija jezgre Varaždina sačuvala do danas gotovo nedirnutu a srednjovjekovni raster ulica i raspored zgrada, tok nekada postojećih zidina s obrambenim bedemima i grabištem kao i određenost cesta¹ i putova oko kojih se grupiraju gradska predgrađa² postali su osnova za daljnje oblikovanje grada. Uklapanje renesansnih objekata, obnova fasada u vrijeme baroka, klasicizma i bidermajera pa čak i značajnije javne zgrade historicističkog razdoblja stobile su se s postojećim srednjovjekovnim elementima u jedinstvenu cjelinu vlastite snažno izražene fizionomije, koja se formirala tokom vijekova i sve do kraja osamaestog stoljeća sačuvala svoju staru i vrlo zanimljivu formu srednjovjekovnog i renesansnog utvrđenog grada. Samo naselje sastoji se u to vrijeme od dva u urbanističkom smislu samostalna dijela koja su ipak povezana i ekonomski međusobno ovisna. To su unutarnja varoš³ i gradska predgrađa⁴. Unutarnja varoš sačinjava tipičnu urbanu cjelinu od petnaestog stoljeća opasanu grabištima i palisadama, upotpunjenu renesansnim bedemima koji uvjetuju njen oblik i daljnji razvoj čvrsto fiksirajući obrise varoši i uvjetujući raspored i tok gradskih ulica.

Promjene koje su se s vremenom događale u izgledu grada bile su vrlo često izazivane požarima. Zbog predostrožnosti upotrebljava se kod građenja umjesto lako upaljivih materijala (drvo, slama) u novije vrijeme cigla i kamen⁵ a da bi se širenje požara što uspješnije spriječilo, propisuje Komisija za regulatornu osnovu grada iza 1776. godine⁶ da se ubuduće smije graditi samo u kamenu i cigli, ulice se moraju proširivati, a kuće ne smiju biti podizane na starim temeljima. Da se tih propisa nije strogo pridržavalo, potvrđuje i današnje stanje unutarnje varoši — ne samo da su ulice još uvijek sačuvala predbarokni smještaj zgrada (Gundulićeva ulica) nego se iza baroknih, klasicističkih, bidermajerskih i vrlo često iza obnovljenih fasada dvadesetog stoljeća sakrivaju starije konstrukcije podruma, prizemlja pa čak i cijele stare

1. Na teritoriju grada ukrštavaju se neke rimske ceste oko kojih se razvijaju gradska predgrađa. Ilijanić M., Neki topografski podaci o starom Varaždinu, ČIP, 1954, str. 4.

2. Spominju se poimence u gradskim zapisnicima XV st. Tanodi—Wissert Poviesni spomenici sl. i kr. grada Varaždina sv. II, dio I, Varaždin 1944.

3. Dio grada unutar gradskih zidina. Vanjski rub unutarnje varoši čini na zapadu zid vrta uršulinskog samostana i istočna strana Cankareve ulice, na jugu dio Lenjinovog trga (od Cankareve do Trga slobode) dio Trga Slobode i južna strana Lončarićeve ulice, na istoku zapadna strana Senoine ulice i na sjeveru južna strana Bobičeve ulice, dok starogradski posjed od varoškog dijele Padovčeva i Lisinskoga ulica.

4. Predgrađa (starogradsko i varoško) protezala su se od gradskih bedema s kojima granice na zapadu zapadnom stranom današnje Vrazove ulice, na jugu južnom stranom Lenjinovog trga i Cesarčeve ulice, na istoku istočnom stranom Preradovićeve i Trga Republike a na sjeveru Trgom Republike i Nazorovom ulicom.

5. Androjić M.: Povijest vatrogastva u Varaždinu, Varaždin 1954. str. 24 (izvor: *Protocollum sessionum magistratualium 1776* str. 10).

6. op. cit. str. 24

zgrade. Nešto drugačiju sliku pružaju gradska predgrađa, odnosno današnji širi centar grada. Već u samo vrijeme svog nastanka predgrađa su imala sasvim druge uvjete pod kojima se oblikuju. Presudnu ulogu u njihovu, nešto slobodnijem, formiranju odigrale su mnoge ceste što su se ukrštale od antike na terenu na kojem se danas nalazi Varaždin, a koje su spajale grad s Hrvatskim zagorjem, Slovenijom i Slavonijom. Oko tih cesta nastaju u srednjem vijeku manja predgrađa koja se od *Viae Fossata ambiens*⁷ protežu duž Miličkog i Dugog konca⁸ i Optujske ulice dajući tlocrtu grada zrakast izgled. Ta predgrađa nemaju urbani karakter, u njima se vrlo često susreću ruralni elementi, živalj im je pretežno zemljoradnički, kuće od materijala koji nije trajan (drvo i slama), a posjedi smješteni uz ceste sa zgradama koje nisu zbijene, već odijeljene dvorištima i vrtovima. Stanovitu izmjenu unio je i ovamo prijelaz od osamnaestog na devetnaesto stoljeće kada se, kao i u unutarnjoj varoši pribjegava mjerama predostrožnosti od požara (koji ovdje haraju mnogo duže nego u gradu). Uvode se obaveze da se gradi što manje u drvu, a više u cigli makar i nepečenoj⁹, ulice se proširuju ali bitno ne mijenjaju što nam svjedoče mnogi dijelovi predgrađa s kućama bez velikih stilskih i umjetničkih pretenzija, ali s izvanrednim ambijentalnim vrijednostima, kakav je i kompleks Vidovskog (danas Ilčićevog) trga presječen, nažalost, posljednjih godina novom ulicom.

Od općeg izgleda gradskih predgrađa odudara niz zgrada uz obodnu obilaznu cestu utvrđenog dijela grada. Bedemi, koji određuju izgled unutarnjeg dijela Varaždina, djelovali su i na oblikovanje ovog prstena koji se razvio oko samog grabišta. Uz »*Via Fossata ambiens*« smjestile su se u većem broju obične nepretenciozne kuće predgrađa među kojima prevladaju prizemnice sa zabatima prema ulici i ograđenim dvorištima uz kuće. Uz njih se vrlo rano, budući da to promet i trgovina zahtijevaju, dižu i veće zgrade — prenoćišta napolje na ulazima u grad uz gradska vrata¹⁰.

Prestanak opasnosti od Turaka i mirniji život rezultirali su snažnijom izgradnjom ovog dijela grada izvan gradskih zidina. U vrijeme baroka dižu se van bedema dva veća sakralna objekta crkva sv. Florijana (1669¹¹ na sjeveru

7. Stari naziv ulice koja obilazi gradske bedeme (na karti I. Beyschlaga iz 1792. GMV inv. br. 195)

8. Stari nazivi Radić—Basaričekove ul. i ul. M. Tita

9. Androić M.: op. cit. str. 35

10. U popisu gradskih posjeda iz 1860. spominje se jedna takva gostiona u kući br. 559, danas Nazorova 10.

11. Ebner L.: Historisch statistisch topographische Beschreibung der konigl. Freystadt Varasdin, Varaždin 1827, str. 143.

iza Starog grada i crkva sa samostanom kapucina (1701—1705)¹² na jugozapadnom uglu opkopa. Uz njih istovremeno niču i neke kurije i palače zagorskih plemića¹³ koje oni prema baroknom shvaćanju i potrebi arhitektonskih akcenta daju locirati na istaknuta mjesta. Upravo te palače smještene na raskrsnicama cesta dale su tadanjem gradu poseban pečat, a danas predstavljaju vrijedne spomenike kulture koje će sva pokoljenja ubuduće u svojim urbanističkim razmatranjima širenja i mijenjanja grada morati respektirati.

Između ova dva stara dijela grada protezale su se od 1454. godine¹⁴ gradske utvrde koje su u vrijeme renesansne adaptacije dobile oblik nepravilnog četverokuta s naj snažnijim dijelom utvrđenog Varaždina u svom sjeverozapadnom uglu — obrambenom tvrđom danas nazivanom Stari grad. Obrambeni zidovi s kulama, bedemi i grabišta s vodom služili su za cijelo vrijeme opasnosti od Turaka kao utočište ne samo građana već i okolnog stanovništva. Prestanak opasnosti od turskih najezda i nastalo mirnodopsko razdoblje, intenzivnija izgradnja značajnih objekata van gradskih bedema, povećan broj stanovništva i pojačan saobraćaj izazvali su značajne promjene, karakteristične za gotovo sva utvrđena naselja.

Čovjek tog vremena teži da izmijeni stanje jer osjeća da zidine i bedemi oko grada, koji nisu više potrebni za ratovanje, koče razvoj grada i prometa do tada usmjerenog na kretanje kroz grad od jednih vrata do drugih a izvan grada na obilaznu cestu koja vodi oko bedema. Rađa se želja da se prepreka koju predstavljaju bedemi ukloni, ali to rastvaranje i razaranje zidina ne teče (u svim utvrđenim gradovima¹⁵) svuda istim tempom, ma da se može općenito ograničiti na period od kraja osamnaestog do kraja devetnaestog stoljeća, kada se obrambeni sistem mnogih utvrda gubitkom svoje funkcije postepeno probijaju na najprometnijim mjestima a pojedini dijelovi zida se adaptiraju za potrebe stanovanja prigradnjom kuća, uklapanjem gradskog žiđa u sklop zgrada, nalaženjem novih namjena za stare kule ili potpunim rušenjem zidova. Graz, Varaždinu bliza tvrđa istog karaktera i namjene izgubila je sistem obrambenih zidina već za Josipa II (1780-90), dok je u Beču uklanjanje bedema i pretvaranje tog dijela grada u ring provedeno tek sredinom devetnae-

12. Ebner: op. cit. str. 142

13. Spomenut ćemo samo neke od najznačajnijih kao palaču Patačić u M. Tita 2, Patačić—Erdödv (kasnije Festetić) na Lenjinovom trgu 6., palaču Keglević u Nazorovoj 14 i malu palaču Niczky u Nazorovoj 2.

14. Tanodi — Wissert: op. cit. str. 1

15. U Zagrebu se gradske utvrde ruše između 1811. i 1876. g. vidi Mohorovičić ing. A.: Analiza urbanističkog razvoja grada Zagreba, Zagreb, 1952, str. 36 i 39

stog stoljeća (1859). I u Hrvatskoj se taj proces razvijao od sredine osamnaestog stoljeća nadalje potpuno individualno i povezano s razvojem pojedinog grada. U Varaždinu se ideja o rušenju bedema rađa krajem osamnaestog stoljeća da bi se na samom početku devetnaestog i ostvarila u cjelosti. Pošteđeni su ostali na svu sreću bar bedemi Starog grada¹⁶ koji predstavljaju danas jedinstven spomenik tog tipa u našim krajevima.

Krajem osamnaestog stoljeća, kada gradski obrambeni sistem nema više prave funkcije, pojavljuju se još neki elementi koji su odigrali važnu ulogu u daljnjem razvoju situacije. Iz unutarnje varoši Varaždina moglo se izaći napolje jedino kroz gradska vrata na sjeveru i jugu mostovima koji su vodili preko jaraka napunjenih vodom. Promet s vremenom postaje sve gušći a kretanje oko grada mu je jaka kočnica pa se zato javljaju i prvi proboji zida na istoku otvaranjem Dijačkih vrata¹⁷ koja su spona između Ludbreške ulice i Pavlinskog trga¹⁸. Na zapadnoj strani probija se gradski zid uz uršulinski samostan, stvara se Streljačka ulica¹⁹ s malim zapadnim ili Opatičkim vratima koja otvaraju put prema Graberju. Po Ebneru²⁰ ova su vrata otvorena 1768. godine. U to je vrijeme (1784-86) izgrađen prvi most na Dravi²¹ pa je promet Dravskom ulicom²² naglo porasao. Međutim, kako je ta ulica gotovo okomito položena na tok istočnog zida i ovdje prekinuta, morao je svatko, tko je želio ući u grad, skretati bilo ulijevo prema jugu bilo desno na sjever. Pojavljuje se potreba probijanja gradskog zida kako bi se skratio put i uspostavila veza između Dravske ulice i unutar-njeg grada. Tako dolazi i ovdje do rastvaranja gradskog zida krajem osamnaestog stoljeća što je i zabilježeno na nekim starim kartama Varaždina²³. Dok se na onima iz osamnaestog stoljeća koje prikazuju Varaždin odmah iza požara 1776. godine još uvijek vidi puni zid, Beyschlagova karta s početka devetnaestog stoljeća zabilježila je nastalu promjenu. Mnogo kasnije, početkom petog

16. Postojali su doduše nacrti za njihovo parceliranje 1857. od Fr. Plohela ali srećom nisu izvedeni. Projekt u Gradskom muzeju (GMV) a spis u Historijskom arhivu (HAV) br. 2690/857.

17. Szabo Gj.: Kroz Hrvatsko zagorje, Zagreb, 1939. str. 137

18. Stari naziv za ulicu JNA i I. L. Ribara

19. Stari naziv ulice V. Lisinskoga

20. Ebner: op. cit. str. 75: 1768: »Bey dieser Gelegenheit wurden ... zwey Stadttörchen ausgebrochen, jenes gegen Osten das Studententhörl genannt, und eines gegen Westen hinter der Ursuliner Kirche«

21. Wissert A. Bilješke o nekim varaždinskim kućama, Spomenica varaždinskog muzeja 1925—1935. Varaždin 1935, str. 40.

22. Od momenta probijanja gradskog zida tako se nazivao i onaj dio današnje Kukuljevićeve ulice od Senoine do Preradovićeve ulice.

23. Karta grada iz 1792. rad I. Beyschlaga po Kneidegerovoj iz 1766. i karta istog autora iz 1807. Kopije obiju u GMV

decenija devetnaestog stoljeća²⁴ uređena je nešto južnije od Opatičkih vrata tzv Nova ulica (danas Kačićeva) kao nastavak prolaza k vrtovima uz zapadni zid i nova veza između Fratarskog trga²⁵ i Miličke ulice. Ovo prvo razaranje varaškog zida odigralo je u procesu rušenja dosta vidnu ulogu. Umjesto jedinstvenog grabišta, koje je još na kartama iz 1791. i 1792. godine označeno kao »Loca vacua seu Fossata«, nalazimo nakon probijanja istočnog i zapadnog zida na spomenutim mjestima i nakon prvih zatrpavanja grabišta da se umjesto mostova dobije suhi prijelaz preko jarka, grabište razdijeljeno na pet dijelova. Cijelo to područje odijeljeno je od unutarnjeg grada gradskim zidom koji još postoji, dok je vanjska granica »Via Fossata ambiens«.

Prvi dio sačinjava bedem i grabište Starog grada s dijelovima koji leže na zapadu između spomenutih starogradskih bedema i uršulinskog samostana te na sjeveru od bedema do sjevernih gradskih vrata s mostom. Drugi se dio proteže od mosta sjevernih gradskih vrata do Dravske ulice, treći je omeđen na sjeveru Dravskom a na jugu Ludbreškom ulicom. Četvrti je dio dosta velik i obuhvaća onaj pojas jaraka i bedema od Ludbreške ulice do mosta pred Zagrebačkim vratima, a ni posljednji, peti dio, nije manji i seže od Zagrebačkih vrata na jugu do Streljačke ulice na zapadu, tj. obuhvaća cijelo zapadno grabište.

Na ovom prostoru nikao je u devetnaestom stoljeću novi dio Varaždina, kao veza između nekad utvrđenog naselja i njegovih predgrađa, a njegovo nastajanje i definitivno oblikovanje ovom ćemo prilikom slijediti.

Jedanput započeto uništavanje gradskog obrambenog sistema nije se zaustavilo, početkom devetnaestog stoljeća pošlo se za daljnjim uklanjanjem gradskog zida.

Međutim kako bi se izbjeglo daljnje stihijsko razaranje, Gradsko je poglavarstvo zaključilo da je potrebno prići sistematskom niveliranju gradskih graba, rušenju zidina i kanaliziranju voda iz gradskih šančeva. Budući da je bilo potrebno na osnovu te odluke od 22. XI 1806. godine²⁶ izraditi plan kako i kada započeti s urušavanjem zidina i uređenjem ovog prostora, prihvaćaju se tog posla županijski inženjer Ignacije Beyschlag i inženjer Josip Erdöly te zidarski majstori Urban Greiner i Grgur Lopich. U posjedu Gradskog muzeja u Varaždinu i Historijskog arhiva Varaždin sačuvani su neki od dokumenata

---

24. Na mapi dijela zapadnog grabišta od Franciscusa Plohela iz 1844. (GMV -k- 19) za Novu ulicu stoji: Nunc aperta via ad partes zagorianas ducens. Na ranijim kartama nije ucrtana već uski prolaz iz grada zavija prema sjeveru uz zid uršulinskog samostana i izbija na današnju Lisinskoga uz kuću br. 1

25. Danas Trg B. Adžije

26. HAV spis 2045/806

i materijala tog prijedloga koji je bio zaista opsežan a sastojao se od karte grada Varaždina i priloženih predračuna.

Kartu grada izradio je 1807. Ignacije Beyschlag unoseći one izmjene koje su od 1791. godine do početka devetnaestog stoljeća izvršene u gradu. Na karti²⁷ su uz numerirane kuće s okućnicama, naznačeni i bedemi s ucrtanim tokom zidova, gradskim vratima i polukružnim kulama. Ucrtana je i novonastala Dravska ulica još bez zgrada kao i Streljačka u kojoj već postoje dvije zgrade iza samostana dok je na mjestu današnje ulice I. L. Ribara od Dijačkih vrata do »Via Fossata ambiens« postojao tek valovit puteljak preko grabišta. Iz troškovnika, koji je bio priložen karti a koji se čuva u Historijskom arhivu Varaždin²⁸, vidljivo je dapače da samo jedna od gradskih kula početkom devetnaestog stoljeća nije služila određenoj svrsi, odnosno samo kod jedne kule, i to one koja se nalazi u blizini uršulinskog samostana²⁹, nije naveden podatak o upotrebi. Sve ostale kule imale su u to vrijeme određenu namjenu. One dvije kule na zapadnoj strani bile su čak nastanjene. U kuli na jugozapadnom uglu nalazi se stan nekog slobodnjaka³⁰ a u onoj koja se nalazi nasuprot Miličkoj ulici imao je svoj stan varaždinski noćobdija. Ostale dvije kule na istočnoj strani gradskog zida na sjeveroistočnom uglu nasuprot kući Strazmanić i na jugoistočnom uglu preko puta kuće Marić³¹ bile su upotreb- ljene za hambare.

Dajući mjere svih ovih kula navode autori još neke zanimljive objekte u njihovoj blizini kao što je npr. osamljeni toranj za barut u blizini jugoistočne kule a između tornja i kule nalazila se ledvenica, jama u kojoj se preko ljeta čuvao led.

Vrlo je zanimljiv mali podsjetnik koji se nalazi na početku predračuna a u kojem se ističe da se ni u kom slučaju ne bi isplatilo rušiti sav zid, odnosno onaj njegov dio koji je u zemlji, već samo zid iznad uličnog horizonta. Uz ovaj prijedlog navedeni su slijedeći razlozi:

1. Budući da je žide izvanredno tvrdo, to se neće iz temelja tako mnogo materijala dobiti da bi bilo vrijedno truda da ga se izvadi.
2. Po toj pretpostavci morao bi se izvađeni zidni temelj zatrpati zemljom i planirati što bi osim truda samog posla za sobom povuklo i znatan gubitak zemlje.

27. Kopija karte u GMV inv. br. 190, 82 × 665 mm

28. HAV spis 424/807

29. »Der halbrunde Thurm an der Abend Seite der Stadtmauer hinter dem Frauenkloster«

30. »Der obere Theil des Thurmes der dem Freymann zur Wohnung dienet«

31. Godine 1860. je Luka Marić imao kuću br. 80 (danas M. Gorkoga 3) nasuprot spomenute kule.

Ovdje imamo dakle i historijsku potvrdu da se linija gradskog zida sačuvala u cijelosti pod nivoom gradskih ulica koje su preko njih planirane, dok se od dijela zida iznad horizonta sačuvalo samo nekoliko fragmenata koji su se nalazili u vrijeme ovog projekta u sklopu stambenih objekata u blizini gradskog zida.

Kako bi se dobila tačna predodžba o količini materijala koji se nalazi u zidu, predračun donosi opseg i debljinu svih zidova tornjeva kao i cjelokupnu dužinu gradskog zida na istočnoj (165.3 hvati), južnoj (159 hvati) i zapadnoj strani (143.2 hvati) dok se sjeverna ne spominje jer je zid u tom dijelu grada već nagrižen pa čak i djelimice pregrađen. Prema tome je mjenjenjem ustanovljeno da je postojeći gradski zid dug 467,5 hvati, pola hvati debeo te da se u njemu nalazi 623,48 kubika građevnog materijala. Istim predračunom autori predviđaju potrebu da se voda iz gradskih šančeva svede u kanal koji bi proticao sredinom grabe a koji je očitio do 1810. bar djelomično izveden jer ga gradski inženjer Johann Caesar spominje u svojim izvještajima o podjeli zemljišta na gruntovne čestice³². Stijene kanala predviđene u suhozidu trebalo je također izgraditi od kamena iz gradskog zida. Od istog materijala predviđa se i izrada dvanaest mostova preko kanala kojima bi se osigurao nesmetan saobraćaj između unutarnjeg i vanjskog dijela grada.

Kako vidimo predradnje za zatrpavanje grabišta i rušenje zida bile su dosta opsežne a poslovi, koji su predviđeni, zaista obimni. Trebalo je razrušiti gradski zid do uličnog nivoa, zemljom s bedema zasuti jarke, izgraditi u suhozidu kanal za regulaciju vode, izvesti čvrste kamene mostove, svaki dug 10 hvati, za potrebe nesmetanog saobraćaja, izraditi urbanističku šemu nastalog područja³³ određivši tok ulica i prostor za trgove kao i izvršiti razdiobu terena na građevne čestice i na kraju pristupiti izgradnji ovog dijela Varaždina.

Prijedlog četvorice varaždinskih stručnjaka, što su ga oni podnijeli početkom ožujka 1807. godine³⁴, bio je prihvaćen, zatraženo odobrenje iz Budimpešte stiglo je isti mjesec³⁵ nakon čega više nije bilo nikakve zapreke te se predviđenom poslu moglo nesmetano pristupiti. Započeto je rušenje zapadnog gradskog zida od starogradskih bedema postepeno prema jugu te se ovaj dio grada najranije nivelirao i osposobio za prodaju i gradnju. Međutim taj posao nije mogao biti ni lak ni kratkotrajan jer se zid i bedem rušio

32. HAV spis 1470/809

33. U spisu 424/807 stoji ... »nachdem solches die zu bestimende Gassen linie zulassen dürfte ...«

34. 18. III 1807. HAV spis 481/1807

35. HAV spis 590/807 od 31. III 1807.

postepeno, a prodajom građe i građevnih čestica osiguravana su sredstva za daljnje rušenje i uređenje dobivenog prostora.³⁶

Osim toga započetim razaranjem gradskih zidina, zatrpavanjem gradskih šančeva i izradom kanala pojavila se najznačajnija od svih predviđenih potreba — urbanizacija nastalog praznog prostora između obilazne ulice i ivičnih zgrada unutarnje varoši, koje su mahom bile orjentirane prema ulici u unutarnjem dijelu grada, a ne na vrtove ili tijesne prolaze uz gradski zid.

Dok je slika vanjskog dijela grabišta bila ujednačena sa već spomenutim tokom ulice i mnogim do danas sačuvanim objektima, unutarnji dio grada nakon uklanjanja zida morao je djelovati ogoljelo, okrenut prema nastalom prostoru sporednim gospodarskim zgradama te zidovima dvorišta i vrtova. Ilustrativan primjer za to je mala arhitektonska grupacija omeđena Pavlinskim trgom, Studentskom ulicom³⁷, Dravskom ulicom³⁸ i dijelom istočnog zida. Na tom prostoru se nalaze svega dva objekta, gostiona na sjeveru okrenuta prema vrtu u Dravskoj ulici i manja stambena prizemnica na jugu s glavnom fasadom uz Pavlinski trg i dugim otvorenim trijemom na zapadnoj strani kuće. Ove zgrade bile su međusobno spojene samo dvorištima i okrenute prema prolazu bočnim stranama i visokim zidom ograde. I blok kuća koji leži sjeverno od ranije spomenutih pokazuje slično rješenje logično za raniju urbanističku situaciju. Kako su posjedi tekli preko cijelih parcela od jedne ulice do druge, stambeni su objekti bili smješteni uz Usku ulicu, a gospodarske zgrade s istočne strane. Te su zgrade mnogo kasnije, kad je nestalo njihove prvotne namjene, pretvorene u stanove ili radionice, što se na mnogim slučajevima može još danas vidjeti. Po istom principu građene su i sve ostale zgrade smještene tik sjevernog gradskog zida, dok se na zapadnoj strani unutarnje varoši uz sjeverni dio zida nalazio vrt uršulinskog samostana, a južno od njega vrtovi građana s nekoliko stambenih objekata okrenutih na zapad. S juga otvarao se pogled na unutarnji dio grada s istaknutom župnom crkvom ispred koje su do sredine četvrtog decenija stajala »Zagrebačka gradska vrata« a istočno od njih, nedaleko sklopa zgrada koje se nalaze uz dio gradskog zida i kule, ostalo je na osami Zakmardijevo sjemenište s dvorišnom, ali zato ne manje reprezentativnom fasadom, orijentiranom na jug.

Zatečena ovakvim stanjem gradska je uprava osjetila potrebu da daljnjem uređenju grada dade određeni put, a ukazana potreba bila je tim osjet-

36. Ebner op. cit. str. 84

37. Mala uličica koja je spajala današnju ul. I. L. Ribara s Kukuljevićevom na koju je izbijala zapadno od gostione (danas hotela Istra)

38. odnosno onim dijelom ulice koji se nalazio između nestale Studentske i današnje Senoine ulice

ljivija što su rješavatelji zadatka morali poštivati postojeće (ako ne zbog stilске i umjetničke vrijednosti koju mi danas zapažamo, a ono zbog upotrebljivosti i usčuvanosti objekata) i uklopiti novo tako da ono u cijelosti odgovara ranije stvorenim arhitektonskim ansamblima. Da bi se posao olakšao osniva se, istovremeno s rušenjem gradskog zida i podizanjem prvih kuća na novonastalom području, gradska komisija za poljepšavanje koja se brinula o izgledu grada i pravilnom rasporedu kuća.³⁹

I izdvoji li se danas ono što je sredina dvadesetog stoljeća izmijenila u općem izgledu varaždinskog centra, bit će teško promatračevu oku uočiti ovaj naknadno stvoreni dio grada na mjestu ranijeg grabišta jer se on tako stopio s ranije izgrađenim gradskim predjelima upotrebivši u svom nastajanju njihova mjerila.

Umjesto naglog ostvarenja jedne velike urbanističke zamisli, koja napose u našim danima donosi ponekad kruta rješenja, postepen i organski rast ovog dijela naselja svojom je postupnošću nametnuo određen urbanistički plan, dosta slobodno koncipiran, i usto ga isto tako postupno i polagano rješavao unoseći u svaki elemenat one proporcije kojima se prilagođivao postojećem stanju. Zato i usprkos nekim nedorečenostima i prazninama u izgradnji ovog rubnog prostora jezgre grada nalazimo u njegovim rješenjima niz pozitivnih primjera koji su mogli poslužiti kao uzor za daljnji arhitektonski razvoj grada.

Budući da bi bilo nemoguće podrobno pratiti rađanje ove urbanističke i stilске spone postojećih gradskih cjelina, ograničit ćemo se ovom prilikom na to da dademo osnovne konture postepenog razvoja ovog dijela Varaždina. Prateći izgradnju prostora nekadanjeg gradskog grabišta pridržavat ćemo se etapa koje nam nameću ne samo opći političko-ekonomski okviri, koji su utjecali na ovaj proces, nego i sam unutarnji život grada i njegove potrebe. Grubom diobom mogli bismo vrlo lako razlučiti nekoliko takvih razdoblja od kojih najranije obuhvaća prvu polovinu devetnaestog stoljeća omeđenu s jedne strane 1807. godinom kao godinom u kojoj je započeo ozbiljan rad na niveliranju grabišta i 1848. odnosno 1850. koje su u administrativnom i organizacionom pogledu unijeli stanovite promjene u mnoge naše gradove.

Slijedećoj je fazi, koja obuhvaća drugu polovinu devetnaestog stoljeća, osnovni ton dao Bachov apsolutizam koji se odrazio svojim činovničkim mjerama i na graditeljstvu kao i na ostalom javnom životu Varaždina i ostalih naših gradova. I ovo razdoblje možemo obilježiti dvjema godinama, i to s

---

39. Ebner: op. cit. str. 98

jedne strane 1851. godinom kada Varaždin dobiva novu numeraciju jedinstvenu za cijeli grad⁴⁰ a s druge 1886. godinom kada se grad spaja s novoizgrađenom željezničkom prugom. Tom se prilikom probija nova Kolodvorska ulica⁴¹ koja je skrenula tok južnog grabišta od ranijeg zakretanja prema sjeveru — sada dalje u smjeru istoka blago zanosći prema sjeveroistoku. Probijanjem ove nove ulice izmijenjena je dotadnja slika grada, ali ona ne djeluje presudno na izgradnju pojasa grabišta jer u to vrijeme sve značajne karakteristike njegove fizionomije već postoje.

Zbog toga ni treća faza u samoj izgradnji grabišta nije značajna po daljnjim urbanističkim novinama, već kao vrijeme u kojem se lik gradske jezgre zaokružuje i stapa u jednu novu cjelinu. Za tu je etapu prijelaza od devetnaestog na dvadeseto stoljeće (od 1886 do kraja prvog svjetskog rata) najkarakterističnija secesija kao stil koji daje završnu notu historijskom dijelu grada, i to uz izvornu izgradnju napose brojnim pregradnjama već postojećih zgrada. Posljednje razdoblje od prvog svjetskog rata do naših dana i ne možemo nazvati fazom izgradnje grabišnog prostora jer ono, kako god djeluje i na ovaj dio grada, nije pridonijelo njegovom formiranju, već samo preoblikovanju pojedinih dijelova gradskih ulica.

U cijelom ovom vremenu od početka devetnaestog stoljeća najvidnije mjesto pripada svakako prvom od spomenutih razdoblja jer je to vrijeme kad su stvorene osnovne konture i zacrtan daljnji razvoj urbanizacije gradskih grabišta.

Osnov za urbanizaciju činio je raster ulica unutarnjeg grada i spojevi koji su nastali na zemljištu zatrpanih šančeva između tih ulica i cesta u predgrađima. Te novostvorene prometnice nemaju stereotipnih pravocrtnih linija karakterističnih za pregradnje u duhu devetnaestog stoljeća i to zahvaljujući poštivanju realnih potreba kretanja i lokacija postojećih objekata. Uz već ranije spomenute ceste, koje su zbog najakutnije potrebe prometnih veza najranije nastale, otvara se početkom devetnaestog stoljeća ulica između prolaza duž unutarnje strane istočnog zida i Anine ulice⁴², zatim se uređuje i proširuje Nova ulica i uređuje Zelena⁴³. Tada nastali novi blok na jugu zapadnog grabišta određuje s južne strane prve izgrađene kuće tridesetih godina prošlog stoljeća kojima je počelo stvaranje sjevernog pročelja velikog trga nastalog na teritoriju cijelog južnog jarka i bedema. U prvo je vrijeme taj

40. HAV sjednički spisi 566/851

41. Podjelom zemljišta na jugoistočnom uglu grabišta između Antolek—Oreška i Vj. Lutertija (HAV karta 324) od 15. X 1886 izdvojeno je zemljište za buduću cestu južno od kuće Antolek (kbr. 274) danas Preradovićeve 29

42. Danas ulica M. Pavlič-Kate

43. Stari naziv Cankareve ulice

prostor sezao od zgrada na vanjskoj strani istočnog grabišta do palače Patačić-Erdödy na zapadu koja je svojom širinom i monumentalnošću dominirala ovim trgom. Ta palača nije ni ranije svojim dimenzijama iskakala iz gradskih okvira, a sada je dobila vrlo određeno mjesto kao glavni arhitektonski akcent južnog grabišta. Izgradnjom jednokatnice zapadno od južnih gradskih vrata grabište se cijepa, još u prvoj polovini devetnaestog stoljeća, na dva dijela oblikujući na zapadu prostoran trg namijenjen sajmovima⁴⁴ uokviren sa tri vrijedna objekta, spomenutom palačom Patačić-Erdödy, Kapucinskom crkvom do nje i palačom Patačić (Putar) na jugu. Istočni je dio grabišta namijenjen za gradsku promenu koju 1830. godine počinje uređivati gradski fizik dr Willim Bernard Müller⁴⁵. Budući da taj dio grabišta nije bio kod zatrpavanja izravan s uličnom linijom ostalo je udubljenje s nepravilnim nivoima te je dr Müller kod oblikovanja ovog, zaista idealnog, rekreacionog centra u središnjem dijelu grada, iskoristio tu neujednačenost razina oblikujući plastičnu parkovnu cjelinu.

Istovremeno s ovim površinama, koje su predodređene javnoj namjeni, pretvoren je i sjeverozapadni dio gradske grabe u trg⁴⁶ trapezastog tlocrta sa suženjem na istočnoj strani gdje su se smjestile stambena jednokatnica i gradska klaonica. Ovaj trg čekao je nešto duže na svoje definitivno oblikovanje te još 1860. godine pa i kasnije nalazimo na ostatke srušene male sjeveroistočne kule i na sjevernu gradsku kulu ulaznih vrata⁴⁷ na zapadnoj strani trga osposobljenu danas za stanovanje, a između ovih kula bijaše dugo neizgrađen prostor nad kojim su se izdizala pročelja dviju jednokatnica tipičnih kasnobaroknih fasada (danas sakrivene promatraču s trga velikom novijom zgradom tiskare izgrađene početkom tridesetih godina našeg stoljeća). Mnogo kasnije je ovaj prostor dobio današnji izgled s velikim pravokutnim trgom na zapadnoj i manjim parkom na istočnoj strani.

Ovako razdijeljeno grabište s izdvojenim trgovima i određenim raspoređom ulica postalo je baza za daljnu izgradnju. Razdioba prostora namijenjena gradnji u gruntovne čestice izvršena je u prvom deceniju, i ma da su parcele bile dosta brojne (na zapadnom je grabištu bilo 14 gruntovnih čestica sa 4551 m² bez kanala koji tuda protiče)⁴⁸ velik ih je dio ostao u prvo vrijeme neizgrađen. Razlog za to bilo je u prvom redu izbjegavanje vlage koja je u tek isušanim i zatrpanim jarcima bila velika, pa se zato u početku najprije

44. Tjedni sajmovi održavali su se na tom trgu sve do početka 1872. g. kada se prenose na današnji Trg Republike. Pučki prijatelj, Varaždin 1871. br. 44 str. 212.

45. Belošević Stj. Zupanija Varaždinska, Zagreb 1926. str. 144

46. Danas Trg Republike

47. Dvokatnica br. 2 na Trgu Republike

48. HAV spis 1470/1809

popunjavaju oni neizgrađeni prostori na vanjskoj strani ulice čime je dovišena obodna kontura gradske jezgre. Na početku stoljeća na zapadnom je grabištu, naime, bilo tek nekoliko kuća na uglovima uglavnom tipa majura s velikim gospodarstvima. Početkom stoljeća niču tu jedna za drugom i mnoge građanske kuće uvijek kompletirane gospodarskim zgradama. U prvom je deceniju izgrađena kuća kbr. 788 (u posjedu porodice Perko)⁴⁹ istovremeno i zgrada čazmanskog kaptola⁵⁰ i redom druge. Vrlo rijetko se objekti grade u dnu posjeda (kao kuća br. 790)⁵¹ a daleko češće su uz sam rub ulice. Osim nekoliko manjih starijih kuća na sjevernom grabištu (Solarska ulica⁵²) koje su orijentirane prema ulici zabatima, kuće su građene tako da im je uz ulicu duža strana sa tri do pet prozora i nadsvođenim ulazom u vežu češće uz zgradu a rijeđe (i to uglavnom kao rezultat pregradnje kod koje se zgrada proteže i preko ranijeg ulaza) u sklopu same arhitekture. Uz zgradu, duž ulične fronte proteže se gotovo u pravilu visoki zid dvorišta vrlo često razveden lezenama i drugim ukrasom u žbuci koji vizuelno razbija zatvorenu zidnu masu i stapa je zbog srodnosti arhitektonskih ukrasa sa samom arhitekturom vlastite i susjedne zgrade, dajući cijelom nizu objekata vrlo zanimljiv ritam koji se mjestimice sačuvao neokrnjen do danas.

U isto to vrijeme susrećemo ipak i pojedinačnu izgradnju objekata na nekadašnjim grabištima, a pri tim se gradnjama redovito kao građa koristi postojeći materijal srušenih zidova pa se dapače za temelje upotrebljavaju oni dijelovi gradskog zida ispod ulične razine za koje Beyschlag u svom troškovniku veli da se ne trebaju uklanjati jer bi to bilo preskupo tim prije što »može u budućnosti preostali i u zemlji ostavljeni temelj zida korisno upotrebljen kao temelj zgrada koje se trebaju izgraditi nakon što će to dopustiti ulična linija koja se treba odrediti«. Zbog toga i jesu među najranijim objektima niknuli baš oni u Gradskoj ulici⁵³) od kojih neki postoje već 1807. (kbr. 60—62)⁵⁴ izgrađeni na mjestu gradskih mesnica⁵⁵ a iznad gradskog zida koji se mjestimice zapaža u sklopu pojedinih zgrada.⁵⁶

Istovremeno postaje pristupačniji za izgradnju i mali dio jarka koji je dijelio varoški i gradski posjed a protezao se između Kazališnog (Kovačkog)

49. Vrazova 27 jednokatnica izgrađena između 1807 i 1812 kada je već u posjedu porodice Perko. Wissert op. cit. str. 49

50. Ebner, op. cit. str. 87 — Vrazova 13

51. Nekada u dnu dvorišta Vrazova 21

52. Danas Nazorova 16, 18, 20

53. Bobičeva ulica

54. Bobičeva 4 i 6

55. Wissert, op. cit. str. 40

56. Bobičeva br. 2

trga i uršulinske crkve⁵⁷. Uz kovačnicu i ostale zgrade na južnoj strani ove ulice koje su prikazane već i na votivnoj slici iz crkve sv. Florijana⁵⁸ u osamnaestom je stoljeću izgrađena još jedino jednokatnica na sjevernoj strani uz crkvu. Ostale zgrade na sjevernoj strani ulice nose karakteristike arhitekture prvog razdoblja devetnaestog stoljeća. Sve su to male prizemnice rađene za potrebe jedne obitelji a posebnu notu im daju savijene fasade koje se stapaju pretvarajući tako manje stambene cjeline u nove, kako se to vidi kod zgrade koja danas nosi kbr. 6.

Isto tako rano, pa možda čak i ubrzo nakon 1786. kada se probijaju Opatička vrata izgrađene su dvije kuće u Streljačkoj ulici na mjestu nekadanjeg zida te ne bi bilo neobično da je kod njihove izgradnje iskorišten ne samo kamen kao građa već i sam zid kao dio nove arhitekture. Ubrzo za ovim dvjema kućama dižu se i obje uglovnice prema zapadnom grabištu koje već 1833. godine nalazimo na tom mjestu⁵⁹. Nastale na nešto povišenom dijelu grabišta, odnosno na rubu uz cestu, svojim se oblikom prilagođuju neravnini terena izdižući se na visokim kamenim temeljima i određuju svojim položajem tok Streljačke ulice a u zajednici sa zgradom na najjužnijoj parceli zapadnog grabišta zatvaraju uličnu liniju unutarne strane ceste koja se nekad nazivala »Via Fossata ambiens« a koja se sada u ovom zapadnom dijelu zove »Zapadno grabište«. Veliki dio zgrada koje su nastale početkom devetnaestog stoljeća, ukrašen je detaljima zakašnjelog baroka i klasicizma svedenih uglavnom na portale, prozorske okvire, jednostavne krovne vijence i skromne ukrase u žbuci na fasadama i u unutrašnjosti zgrada. Među onim najsitnijim prizemnicama susrećemo međutim najčešće onaj tip zgrada potpuno van stila što tek podsvjesno i nekako preskromno nose kakav sitan nenametljiv ukras na krovnom vijencu zgrade ili vrlo tipičnu drvenu verandu s dvorišne strane. Takve drvene verande susrećemo od klasicizma do u dvadeseto stoljeće, i to ne samo u Varaždinu, te su one postale tako karakteristične da ih se ne može u analizi previdjeti i obezvrijediti jer su sastavni dio baš te sitne arhitekture devetnaestog stoljeća. Ukras na njima ograničen je na jednostavnu rezbariju balustara i stupova koji nose strijehu, a svojim motivima bliži je često puta narodnom nego, stilskom izražavanju, ma da je upravo njima graditelj želio uz funkcionalnost i udobnost dati zgradi i ove sitne detalje reprezentacije u skladu s modnim zahtjevima vremena.

Nakon ovih prvih zgrada u grabištu tempo izgradnje postaje u ovom području sve intenzivniji i svoj puni zamah doživljava u vremenu od tridesetih

57. Kovački ili Kazališni trg današnji Trg žrtava fašističkog terora, a novonastala ulica naziva se danas Padovčevom

58. Slika Varaždina u vrijeme požara 1776. iz crkve sv. Florijana

59. HAV spis 978/833 i karta Varaždina iz 1833. od Pr. Karbe

godina do sredine stoljeća kada se broj kuća u Varaždinu popeo od 826 (1827. godine)⁶⁰ do 1018 (1851. godine)⁶¹, od čega je velik dio podignut na teritoriju bivšeg grabišta. Valja istaći da je u to vrijeme daleko jača izgradnja kuća u istočnom grabištu. I ovdje se koriste prvenstveno oni bolji dijelovi grabišta kod kojih ne prijete opasnost od vlage tako da uz kuće okrenute vanjskoj cesti izrastaju najprije uglovnice; ona na sjeveru uz Pavlinsku ulicu s karakterističnim mansardnim prozorima koristi dio gradskog zida za vlastite temelje a ona južna svojim odmjerenim formama i skladnim omjerom prizemnih i katnih prozora kao i ukrasom fasade predstavlja napose lijep primjer varaždinske varijantne klacističke arhitekture.⁶² Na cijeloj liniji ulice između ovih uglovnica niču u četvrtom deceniju u ovom dijelu grabišta još samo tri zgrade (kbr. 80, 79 i 78)⁶³ koje koriste izdignuti dio bedema, na kojem su smještene kako bi se zaštitile od vlage. Jednakom brzinom izgrađene su i zgrade u Dravskoj ulici koja je nakon podizanja mosta na Dravi naglo oživjela pa zato i nije čudo da se tu, na prostoru gradske grabe između današnje Preradovićeve i Senoine ulice, uz dva svratišta (K Janjetu i K divljem čovjeku) nekada lijepih bidermajerskih fasada ispred kojih su sjenovite bašče, izgrađuju i stambeni objekti varaždinskih trgovaca s prostorima za trgovanje u prizemlju.

Ma da nisu svi objekti građeni u to vrijeme sačuvani u svom prvobitnom obliku, po nekima od njih možemo vrlo lako dočarati njihovu prvobitnu sliku. Zgrade su pretežno visoke prizemnice kao ona zidara F. Arnolda koju je »proti Promenadi iznova zazidal«⁶⁴ u četvrtom deceniju, ali nisu rijetke ni jednokatnice napose u Dravskoj ulici koje imaju trgovine u prizemlju⁶⁵. Sve zgrade su zidane i podignute na čvrste svođene podrumne, prostori su im smješteni vrlo funkcionalno sa sobama prema ulici, s verandama na dvorišta i vrtove i natkrivenim trijemovima nad ulazom u zgradu. Vanjski ukras nenametljiv i umjeren podređen je funkciji i svodi se na dekorativnu upotrebu luka (kbr. 32,276, 557)⁶⁶ i profiliranih vijenaca karakterističnih za arhitekturu bidermajera. Međutim sličnost mnogih zgrada podignutih u to vrijeme nije samo rezultat iste stilske pripadnosti, mnoge od njih rad su, ako ne istog majstora, onda bar iste radionice. U prvoj polovini stoljeća rade u Varaždinu dva zidarska poduzetnika Vinko Dankh, zidarski cehmeštar 1827. godine, i Urban Greiner koji

60. Ebner, op. cit. str. 98

61. HAV spis 566/851

62. Ugao ulice I. L. Ribara i M. Gorkoga te ugao M. Gorkoga i Cesarčeve

63. Ulica M. Gorkoga br. 3, 5 i 7

64. HAV spis 1949/839 — Ulica M. Gorkoga 5

65. Kukuljevićeva br. 9 i 14

66. Kukuljevićeva br. 9, Preradovićeve 23, Nazorova 8

umire 1823. godine u šezdesetdruj godini života⁶⁷. Njegov posao je nastavio očito neko iz njegove porodice jer podaci iz 1827. godine⁶⁸ navode samo spomenutu dvojicu kao zidarske majstore od kojih Greiner ima trideset a Dankh četrdeset pomoćnika i dva naučnika. Ma da spomenuti popis ne navodi osim Dankha i Greinera ni jednog od njih kao stalne stanovnike grada (pa su prema tome u slučaju nestašice posla sigurno odlazili dalje) nalazimo u arhivskim spisima, na postojećim planovima zgrada i u matičnim knjigama umrlih još nekoliko zidara koji su ujedno bili i građani Varaždina. Tako je Erber Jakob građanin od 1779. (radi i početkom devetnaestog stoljeća)⁶⁹, Drusna Simon od 1797⁷⁰, Kovachich Josephus, građanin od 1809. kao i Pototsnijak Andreas⁷¹, dok je Sharman Georgius koji još i 1835. godine radi u gradu⁷² postao varaždinskim građaninom već 1818. Dankh se kao građanin prvi puta spominje 1824. ali je to mogao biti i ranije⁷³, Reih Georguis je primljen među građane 1838.⁷⁴ a slijedeće godine i Franjo Arnold⁷⁵.

Dva tako velika poduzetnika kakvi su bili Dankh i Greiner i niz zidara koji se nakon tridesetih godina spominje u Varaždinu zadovoljili su potrebe grada a njihov rad je rezultirao znatnim porastom stambenih objekata u gradu (za dvadesetčetiri godine 192 nove kuće) od kojih je bar trećina podignuta upravo na grabištu i u ulici oko njega, tj na prostoru između današnje Vrazove ulice na zapadu, Preradovićeve na Istoku, Cesarčeve i Lenjinovog trga na jugu i Nazorove s Trgom Republike na sjeveru i unutarnjeg dijela grada.

Preglednost izgrađenih i neizgrađenih prostora sredinom stoljeća u gradu omogućena je zahvaljujući novoj numeraciji koja je izvršena 1851. godine. Iz spisa, kojim se izvještava o brojčanom stanju stambenih kuća, saznajemo da kuća u Varaždinu ima skupa sa starogradskim (kojih je 197) 1018⁷⁶. Uz ovu numeraciju novih kuća sačuvala se i karta⁷⁷ s tekstom: Krajobraz Varoša Varaždina glede broja Kućah« i signaturom u donjem desnom uglu »Izrisan po Franji Plohel Varaždinskom zemljemeru 851«. Uz kućne brojeve karta sadrži i

67. Matice umrlih župe sv. Nikole 1823/II 287 od 11. VII

68. Androić, op. cit. str. 62: Pregled članova cehovskih, koji borave u ovom gradu 2827. g.

69. HAV spis 172/779

70. HAV Protocollum civitatis, Zapisnik građana sl, i kr. grada Varaždina (kasnije PC) II godina 1797.

71. HAV PC II godina 1809, 27. II i 14. IV

72. HAV PC II god. 1818. od 13. VI

73. Već 1820. g. potpisuje svoje projekte s Mauermeister (HAV spis 6178/1821, 8633/823 i plan u GMV -k- 5) a Bürger Mauermeister tek na projektu za proširenje vijećnice) (GMV-k-9, HAV spis 67 i 1776 od 1824. g.

74. HAV PC II god. 1838

75. Radi kao zidar od početka četvrtog decenija, od 1833 se potpisuje kao Mauermeister (HAV spis 986/833, 1028/834, GMV-k-10) a građanstvo je stekao 1839 (HAV spis 1949/1839)

76. HAV spis /851

77. Karta u posjedu GMV

popis imena ulica nastalih na grabištima kao i onih okolnih koje ovdje citiram: »Cintorska ulica (Hinkovićeva), U Streljačku ulicu (Graberje), Streljačka (Lisinskog), Kovačka ul. (Padovčeva), Kovački trg (Trg žrtava fašističkog terora), Gradska ul. (Bobićeva), Zapadno grabište (Vrazova), Milička ul. (Radić—Basaričekova), Nova ul. (Kačićeva), Zelena ul. (Cankareva), Kapucinski (Lenjinov) trg, Južno grabište (Cesarčeva ul.), Istočno grabište (Preradoviće-va ul.), Šetališna ul. (M. Gorkog ul.), Mesnička (Šenoina) ul, Pavlinska ul. (I. Lole Ribara), Seminarska ul. (mali prolaz između I. L. Ribara i Kukuljevićeve, kasnije zatvoren), Dravska ul. (tako se zvala ulica od glavnog gradskog trga prema Dravi), Banovina (Trg Republike), Solarska ulica (Nazorova) i druge.

Prateći nizanje zgrada na ovoj karti i raspored neizgrađenih prostora za- paža se da su građani dižući svoje nove domove u grabištu izbjegavali gradnju u neposrednoj blizini kanala koji teče kroz zemljište te su posve pusti dijelovi na zapadnom grabištu između kbr 135 i Zapadnog grabišta⁷⁸, između zgrada s kbr 136 i 145⁷⁹ te 141 i 142 kuda je proticao kanal⁸⁰. Isto tako je neizgrađen pro- stor na istoku između kuća br. 80 i 81 u Šetališnoj ulici⁸¹ gdje kanal zaokreće na sjever prolazeći između kuća br 39 i 40 na južnoj strani Pavlinske ulice⁸² i prolazi uz kuću br 38 i preko cijelog ovog bloka da bi između zgrada s kbr. 28 i 29 te onih br 31 i 32 na drugoj strani Dravske ulice⁸³ prošao na sjeverno grabište. No usprkos tim prazninama, koje su kako vidimo opravdane, grabi- šte je sredinom stoljeća već izgrađeno, te na prostoru nekadanjeg kanala nalazim slijedeće objekte. Na sjevernoj strani Streljačke ulice posjedovali su svoje kuće Kušter Ivan (kbr. 147)⁸⁴ i Pust Franjo (kbr. 118)⁸⁵, a na južnoj kuću uz stari prolaz, koji je tekao kraj zida uršulinskog samostana, posjedova- la je Rosenfeld Ana (kbr. 117)⁸⁶ i na uglu uz Zapadno grabište (kbr 146)⁸⁷ Fes- tel Marija. Na sjevernoj strani Nove ulice nalazi se samo jedan stambeni ob- jekt porodice Goger Antona (kbr. 135)⁸⁸, a na južnoj uglovnica prema Zelenoj ulici kbr. 136 koja je u posjedu Platzer Josipa.⁸⁹ Južna strana ovog bloka pre-

78. Od Kačićeva br. 4 do Vrazove ul.

79. Od Kačićeva br. 5 do Vrazove

80. Lenjinov trg br. 9 i 10.

81. M. Gorkoga 7 i uglovnica M. Gorkoga i Cesarčeva

82. Između I. L. Ribara 6 i 8

83. Istočno od kuće br. 9 u ulici I. L. Ribara protiče prema Kukuljevićevoj i prolazi između kuća br. 8 i 12 i br. 9 i 15

84. Svi vlasnici posjedovali su ove objekte 1860. godine a citirani su iz popisa posjeda u Varaždinu. Zgrada u Lisinskoga br. 6 bila je u posjedu porodice Kušter već 1833 (GMV-k-19)

85. kuća se nalazila na mjestu novije zgrade u Lisinskoga br. 2

86. Lisinskoga br. 1, vlasnica je kuću posjedovala i 1833. (GMV-k-19)

87. Vlasnik kuće Lisinskoga br. 2 u 1833. god. bio je O. Auersperg

88. Kačićeva br. 4 u posjedu porodice Goger već 1833. (GMV-k-19)

89. Kačićeva br. 5 je ranije (1833.) bila u vlasništvu obitelji Maiczek

ma Kapucinskom trgu posve je izgrađena (kbr 141—143)⁹⁰, dok zapadna strana Zelene ulice nema ni jednog objekta osim spomenutih uglovnica. Najjužniji blok zgrada istočnog grabišta omeđen Istočnim grabištem, Južnim grabištem, Šetalištnom ulicom i Pavlinskom ulicom ima deset zgrada, dvije uglovnice uz Južno grabište podigli su Vinković Ivan (kbr. 81)⁹¹ i Galter Emilie (kbr. 82)⁹², vlasnici dviju uz Pavlinsku ulicu su Holzhein Georg (kbr. 39) i Horvath Marija (kbr. 40)⁹³, kuće u Šetalištnoj ulici nasuprot gradskom parku posjedovali su Wadjon Tulie (br. 78). Arnold Franjo (br. 79) i Marić Luka (kbr. 80)⁹⁴ a na Istočnom grabištu Schloss Ludvig (kbr. 83), Malarić Marija (kbr. 84) i nešto dalje od njih Meier Ignac (kbr. 85)⁹⁵. Susjedni blok ima samo jedan objekt na jugozapadnom uglu (kbr. 38)⁹⁶ vlasništvo Hicke Josipa, i četiri zgrade u Dravskoj ulici Paar Ferdinanda (kbr. 27), Lopatni Matije (kbr. 28)⁹⁷ i dvije katnice Mosinger Samuela (kbr. 29 i 30), koje su sačuvane do danas. Ni najsjeverniji dio istočnog grabišta nema osim dvaju jednokatnica uz Dravsku ulicu (kbr 31. Redel Aleksandra na istočnom i kbr 32. Pust Sebastiana na zapadnom uglu) i jedne prema trgu Banovine⁹⁸ Vunderlich Josipa (kbr. 151) niti jednog stambenog objekta. Na uglu između trga i Solarske ulice velika je jednokatnica (kbr. 150) Leitner Samuela⁹⁹, njoj na jug gradska kula osposobljena za stanovanje (u posjedu Arkuš Stjepana, kbr. 94)¹⁰⁰ i od nje dalje nad linijom gradskog zida nižu se objekti u Gradskoj ulici s kućnim brojevima od 95—99¹⁰¹ (u posjedu građana Klosić Georga, Polanski Emilija, Mikulčić Alberta, Ochner Andre i Appel Matije). Isto tako se i u Kovačkoj ulici nalaze već svi objekti koji i sada tamo stoje (119—121) a vlasnici su im Dominić Georg koji je uz stariju katnicu dogradio i drugo prizemno krilo (kbr. 119), Weimann Wenzel (kbr. 120) i Schnur Friedrich (kbr. 121).¹⁰²

90. Lenjinov trg br. 9, 10 i 11, 1860. vlasnici su Kohl, Serkulj i Kantz, 1834. izgrađena je tek Serkuljova kuća kojoj je tada vl. Antauer (GMV-k-20)

91. Ugao M. Gorkoga i Cesarčeve

92. Preradovičeva br. 26

93. I. L. Ribara br. 6 i 8

94. Ulica M. Gorkoga br. 3, 5 i 7; srednja je izgrađena oko 1838. (HAV spis 1949/1839)

95. Preradovičeva br. 18, 22, 24

96. Ulica I. L. Ribara br. 7

97. Na mjestu prizemnica br. 27 i 28 nalaze se danas kuće br. 8 i 10 u Kukuljevićevoj ulici, ostale dvije (Kukuljevičeva br. 12 i 14) nisu kasnije mijenjane. Uglovnica je novija dok je vlasnik one druge, koja ima u podrumu zapisanu 1809. godinu, još 1834. bio Bedeković.

98. Kukuljevičeva br. 9 i 15. Obje postoje već 1834, ona na jugozapadnom uglu i tada u posjedu Pust dok je onu na istočnom dijelu posjedovala porodica Lovrenchich. Treća zgrada na sjeveru ovog bloka danas Trg Republike br. 17 bilo je 1834 vlasništvo Holzheima.

99. Trg Republike br. 4 zgrada na mjestu manje prizemnice koju je 1834 posjedovao Szekevanich.

100. Trg Republike br. 2

101. Trg Republike br. 1, Bobičeva 2—8

102. Padovičeva ulica 8, 6 (nekada kbr. 119), 4 i 2

Popis građana koji se ovdje spominju upotpunjuje sliku tadanjeg stanja grada a sastavni je dio ovećeg popisa domaćinstava i zemljišnih posjeda¹⁰³ koji za svaki postojećí objekt navodi niz zanimljivih podataka: broj parcele, broj kuće (koja se na parceli nalazi, odnosno kojoj kući ta parcela pripada), ime vlasnika, stalež kao i vrstu kulture (stambena zgrada, dvorište, vrt ili oranica). Iz popisa saznajemo da stanovnici grada mogu biti građani (Bürger), kućevlasnici (Hausbesitzer) koji očito ne moraju biti i građani, a postoje i stanari bez vlastitih kuća (Inwohner). Kako je velik dio kuća u gradu prizeman Anton Kiesweter, gradski geometar, obilježava ih kao Wohngebaude označavajući jednokatnice i dvokatnice kao Einstockiges ili Zweistöckiges Haus. Uz stambenu zgradu sve kuće ovog gradskog područja (osim kbr. 552)¹⁰⁴ imaju i gospodarske zgrade. Još i danas postoji niz od tada sačuvanih kolnica, šupa i staja za konje koje su u ono vrijeme bile neophodne a koje su danas pretvorene u stambene ili pomoćne prostore. Svaka kuća ima i dvorište, tako da su kuće bez njih prava rijetkost, napose u ovom dijelu grada koji se tek planira pa prema tome može imati i one elemente komfora koje nisu svaki puta mogle imati kuće u unutarnjem dijelu grada. Kod nekih se zgrada susreću čak i po dva dvorišta s velikim pomoćnim prostorijama obično se radi o gostionama kao u slučaju Janjeta — (kbr. 401 i 402) ali je daleko češće da se uz svaku kuću i dvorište nalazi i po koja parcela s vrtom, uglavnom povrtnjakom, dok se uz zgrade na zapadnom grabištu nalaze i vrtovi sa sjenicama (kuće br. 789, 790 i 794)¹⁰⁵. Na Graberju (kbr. 791) nalazi se gostionica s engleskim vrtom što je posebno naglašeno a isto tako je istaknut i vrt dr. Müllera oko njegove prizemnice na južnoj strani Južnog grabišta (kbr. 247)¹⁰⁶.

Uz ovaj popis Antona Kieswetera sačuvala se i karta grada koju je on 1860. godine radio¹⁰⁷ (Tabla) koja nam dakle pokazuje i najsitnije razlike nastale u kratkom periodu od desetak godina. Tempo izgradnje nije više onakav kakav je bio u prvo vrijeme, što je posve opravdano ako se uzme u obzir da su kuće podignute u trećem, četvrtom i petom deceniju grade u čvrstom i otpornom materijalu, da su to sve nove zgrade koje ne treba u tako kratkom roku mijenjati. S druge strane vidjeli smo da se dijelovi grabišta ne prodaju za gradnju već se nalaze u gradskom posjedu kao »Wassergraben als Oede«¹⁰⁸. Zato

103. Popis posjeda je u vlasništvo GMV: Aufnahms-Protocoll den Parzellen Weisen Vermessung in der Gemeinde Varasdin 1860. Kiesswetter Anton geometer

104. Trg Republike br. 6

105. Vrazova br. 25, 21 i 15

106. Cesarčeva 10. Do 1863. g. nalazila se na mjestu današnje katnice manja jednokatnica dr. Müllera

107. U posjedu GMV signirano s: Anton Kiesswetter

108. Tako nazvan u spomenutom popisu posjeda iz 1860. god.

je u ovih prvih desetak godina drugog razdoblja aktivnost zidara, kojih i sada ima više u gradu¹⁰⁹, skoncentrirana na ostala gradska područja i na adaptacije u unutarnjem dijelu grada. Međutim, kako je kasnije u toku druge polovine stoljeća popunjeno ono nekoliko praznih gradilišta u ulicama na grabištu i kako se pristupilo vremenom i nekim pregradnjama prvotno izgrađenih kuća, potrebno je upoznati jedan propis koji je radikalno izmijenio proces rada.

Ma da u gradu postoji već od 1756/7. odvojeni zidarski ceh¹¹⁰, od 1776. godine Komisija za regulatornu osnovu grada a u devetnaestom stoljeću i Komisija za poljepšavanje grada pravila i propisi o gradnji sakupljeni su tek u »Građevnom redniku za područje sl. i kr. grada Varaždina«¹¹¹ koji je prihvaćen na sjednici gradskog zastupstva od 7. VII 1868.¹¹² Svoжим prvim članom rednik jasno govori o svojoj zadaći i sadržaju. U prvom paragrafu navedeno je da je svrha ovog rednika da se digne stanje »građevinah obzirom na sigurnost, zdravlje, udobnost i ukus stanovništva« a sadržaj (čl. 2) mu je

»I kakove da budu sgrade,

II kakav da istim sgradam da bude položaj,

III kako da se uklone postojeće građevne mane i nedostaci,

IV kako valja biti kod građenja na oprezu obzirom na red i sigurnost osobah,

V kako da rukovode oblasti građevno redarstvo

VI kako da se kazne prestupnici ustanovah ovog rednika.«

Prvo poglavlje upoznaje nas s materialom u kojem valja graditi kao i s visinom zgrada (čl. 7). »Nove sgrade između susjednih kat visokih i višjih moraju biti bar kat visoke. Prizemne kuće treba da imadu zidovlje jako za podnesti još kat iznad sebe, kad bi se ovaj graditi htio »što pokazuje tendencu ka povišenju gabarita grada (uglavnom vanjskog dijela jer je unutarnja varoš pretežno jednokatna). Zanimljiv je isto tako onaj dio člana 19. koji pod obližnjim zgradama, tj. pod zgradama koje čine sastavni dio gospodarstva, podrazumijeva štale, krmovnike (hambare), suše, drvarnice itd. po čemu vidimo da su one još u sedmom deceniju predstavljale sastavni dio kuće i u najstrožem centru. Iz čl. 22 vidljivo je da su sve štale kao i krmovnici (čl. 34) morale biti svođene i »pokrite sigurno od požara« te zato i nije čudo da mnoge od tih štala, umjesto da su kasnije promjenom načina života srušene, bivaju pretvorene

109. Među projektima nalazimo slijedeća imena zidara i graditelja: Struppi 1854, Ciglar 1867, Preatz 1869, Kovačić 1869, Droždar 1874, Tomasi 1881.

110. HAV Diarium notariale 9—15 III 1756.

111. Izdana tiskom Platzera i sina u Varaždinu 1869. godine.

112. Odobren od kr. namiestničkog vieća kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 30. IX 1868.

u stanove te toj svrsi ponegdje služe i danas. Osvrćući se na vanjski izgled zgrade čl. 34 određuje: »Urešenje i bojadisanje sgradah iz vana vidivo jur u osnovi mora se slagati sa pravili građevne umjetnosti i dostojnosti. Preoštro bojadisanje nevalja te je obzirom na poliepšanje grada zabranjeno isto, tako kao što i uređenje lica proti pravilu estetike i simetrije«.

U težnji da se uklone komunalni nedostaci određuju članovi 31 i 35 neke obaveze tj. da se ispred novosagrađene kuće uredi pločnik od susjeda do susjeda a »kod novogradnjah ima se u onih ulicah gdje javni kanal postoji izvesti zidani kanal iz kuće svakako u zemlji« što govori da Varaždin ima u to vrijeme bar djelimice uređenu kanalizaciju.

Za daljnju urbanističku analizu Varaždina dobar putokaz može biti druga glava ovog rednika koja članom 37 nagovještava urbanistički plan grada. »Pravilnosti radi sastavit će se na temelju predbježno shvaćenih omjerah osnova za uređenje grada koja će se morati svako pridržati. Osnovom ovom odredit će se za budućnost ne samo pravac nego također visina, širina i dužina ulicah i pijacah«. Međutim iako se ovom tačkom tek najavljuje urbanistički plan grada, već i neke odredbe istog poglavlja govore o prvim osnovama tog plana bilo kad se radi o uređenju ulica koje ne smiju biti međusobno udaljene više od 50 hvati ni uže od 7 hvati, bilo o osiguranju oticanja vode po postojećim odnosno planiranim kanalima. Istim poglavljem zabranjuje se izgradnja kuća s međuprostorima za dvorišta kako je to ranije bilo uobičajeno te »sgrade treba da (se) dižu jedna do druge između njih nedopušta se sa strane ulične prostor za veže i slične svrhe. Veže treba da su u istih sgradah, a prazan prostor između kućah dok ga imade mora se sa ulične strane zatvoriti zidom u visini prizemnog sprata«. U vezi s ovom novom odredbom ističe se u III poglavlju da treba ukloniti stare mane (čl. 40) ograde od drva i plotove, neuredne staze a na »pijacah i glavnijih ulicah neka se načine pločnici« kojih ranije očito nije bilo (a izvan ovih da se urede staze po naputku građevnog odbora.)

Ništa manje nije zanimljiva ni IV glava koja štiti interese domaćih zidara te taj član donosimo u cijelosti: »Građevine ma kakove moraju se izvesti po zidarih, tesarih, graditeljih i arhitektih osposobljenih za tjeranje odnosne vrsti obrta. U tu svrhu postarati će se gradsko poglavarstvo da namiesti za gradski opseg dovoljan broj obrtnikah. Ako bi se međutim dokazalo da se za shodnu cieniu povlađeni graditelj ne može naći u obsegu grada, može gradsko poglavarstvo dopustiti da od drugud majstor preuzme građenje«.

Kod odobrenja gradnje veliku moć ima i ranije spominjani građevni odbor koji je postojao i prije donošenja ređenika¹¹³ a za koji čl. 44 kaže: »Za rukovođenje građevnog redarstva prve molbe postoji građevni odbor pod predsjedom gradskog načelnika sa gradskim satnikom i mjernikom kao odbornicima«. Ta komisija ima pravo izdavanja dozvola za građenje ali isto tako omogućuje joj se kontrola i svih onih preinaka kuća »od kojih zavisi čvrstoća, sigurnost i izvanjski ugled obće ili pravni odnošaj susjedah« a oni isto tako odobravaju predbježnom dozvolom i »prilagode dućanske izloge i prenaprave pročelja«.

Uz svaku molbu za građenje ili pregradnju molilac je morao priložiti kompletan arhitektonski snimak kuće i bojama označiti sve promjene na njoj te ga predati, zajedno sa situacionim položajem zgrade i potpisima graditelja i molioca. Na temelju te molbenice trebala je komisija izvršiti uviđaj na gradilištu ali svakako u prisustvu zainteresiranih stranaka i dvaju gradskih zastupnika.

Ova široko razgranata djelatnost građevnog odbora sa svim tim činovničkim mjerama, koje su u drugoj polovini stoljeća uvedene, olakšat će daljnji studij varaždinske arhitekture devetnaestog stoljeća, a svojim sistemom rada upućuje na suvremene principe konzervatorske zaštite, koja eto u Varaždinu ima dugu tradiciju.

Kako se početak djelovanja Građevne komisije poklapa vremenski sa početkom druge polovine stoljeća očito su pod njenim nadzorom niknuli i oni objekti koji su ucrtani na karti 1860. a nisu do 1851. još postojali. Tada je izgrađena na ovom području koje nas interesira zgrada 1019 na istočnom grabištu a stilski joj je bliza i pregradnja kuće 247 na Južnom grabištu koja je nastala nešto kasnije. Obje ove zgrade nose još karakteristike klasicističke umjetnosti prve polovine stoljeća ma da je prva nastala u šestom¹¹⁴ a druga u sedmom deceniju¹¹⁵ prošlog stoljeća, te su se zbog te stilske vezanosti uz ranije objekte lako s njima stopile.

Međutim biljeg ovom drugom periodu izgradnje grabišta dala je arhitektura koja se bitno razlikuje od spomenutih zgrada. Riječ je o razdoblju elektičkih stilova u kojima je nastalo nekoliko manjih obiteljskih kuća u Mesničkoj (danas šenoinoj) ulici kao i nekoliko većih mahom dvokatnih dugih zgrada (na mjestu ranijih prizemnica) duž prometnih arterija koje su uslijed snažnijeg pulziranja prometa postale ekonomskim centrom grada (Dravska

113. HAV spis 4728/1858 pregled kuće kbr. 374 zbog pregradnje

114. Popis kuća iz 1851. godine završava brojem 1018 a na karti iz 1860. nalazi se i spomenuta zgrada kbr. 1019, danas Preradovićeve 10

115. Iza Müllerove smrti 1863. godine kuća je prodana na dražbi 1864. i tek nakon toga pregrađena.

ulica — do današnje Preradovićeve ili su i ranije živjeli kao prometni centri (Južna gradska vrata.) Svi objekti bez obzira na njihove dimenzije, visinu i dužinu pročelja trebali su, u to vrijeme, svojim vanjskim likom reprezentirati. Da bi postigli taj dojam, graditelji ovog razdoblja posužu za dekorativnim elementima renesanse i drugih stilova ukrašujući njima fasade svojih zgrada. Opterećene tako mnogim profilima, snažnim krovnim vijencima i rustikom prizemlja i bridova ovi su objekti odskakali od svoje okoline i dok su oni manji zbog svojih sitnih dimenzija bili manje uočljivi, veća se zdanja napose ističu, i to ne samo zbog svog oblika već i zbog same lokacije. Smješteni na istaknute uglove (kazalište 1870 — 1873 gimnazija) trebali su zatvoriti blokove (gimnazija) i oblikovati prilaze unutar njem dijelu grada (kazalište, pošta) što je izvedeno s uspjehom. Baš zbog te uspješno obavljene uloge koju je pojedinim od ovih zgrada namijenio autor, one uspkos svojoj predimenzioniranosti ne odudaraju od cjeline jer su još uvijek podređene gabaritu grada.

Daleko vrednije rezultate u oblikovanju grabišta ostavila je treća faza prelaza stoljeća. Ma da smo već naveli da nije toliko utjecala na daljnje razvijanje urbanističke ideje, ne može se osporiti u pojedinim slučajevima zatvaranje nekih zacrtanih arhitektonskih i urbanističkih smjernica. Takav slučaj je kod rješavanja raskršća Južnog grabišta i Duge ulice gdje se najstarijoj palači na jugozapadnom uglu, diagonalno od nje položenoj zgradi kazališta i pošte na susjednom uglu sada pridružuje zgrada banke nastala kao reprezentativna secesijska građevina na mjesto nekadanje skromne prizemnice. Vrlo dobro smještena i dimenzionirana, vanredno cjelovita s ogradom, koju je u vrijeme postanka posjedovala, nosila je obilježje svoje epohe i pridonijela stvaranju posebnog ugođaja ovog novog ansambla stilski heterogenog ali jedinstvenog zbog organskog razvoja i međusobne usklađenosti razmjera. I nekoliko sitnih obiteljskih kuća istog stila iznova izgrađenih na mjestu ranijih prizemnica ili tek obnovljene fasade na Južnom i Istočnom grabištu te u Šetališnoj ulici nenametljivo su se uklopile sudjelujući u stvaranju zanimljivih urbanističkih kreacija, čuvajući uz to i svoj lični izraz.

Među svim objektima secesije najviše odudaraju zgrade nastale s južne strane ulaza u Kolodvorsku ulicu¹¹⁶ koje su naglašenijih volumena ali njihov smještaj i otklon fasada učinio ih je manje nametljivima, tim više što se nalaze sasvim periferno u krajnjem jugoistočnom dijelu grabišta. Ma da se razdoblje secesije može nazvati završnom fazom oblikovanja nekadanjih gradskih grabišta, ne može se ne spomenuti arhitekturu dvadesetog stoljeća, posebno

116. Ulica M. Pijade 2

poslijeratnu izgradnju koja nije mimoišla ovaj dio grada. Iako čvrsto zatvorena u cjelinu historijska jezgra je ovom prilikom poremećena ne toliko nekim manjim objektima obiteljskog tipa u nekadanjoj Zelenoj i Novoj ulici koji svojim dimenzijama ne odudaraju od ranijih zgrada, koliko je jedinstvu jezgre naudila moderna višekatna arhitektura koja se na južnom a napose na zapadnom grabištu posve zabila u staro gradsko tkivo velikim nerazvedenim ili monotono razvedenim plohama svojih kubusa.

Analizom razvoja onog dijela grada, na kojem se do početka devetnaestog stoljeća nalazio gradski obrambeni sistem, uočava se da su gradski bedemi Varaždina posve nepotrebno pali jer je mjesta za izgradnju bilo dovoljno a dobiveni teren nije nikada u potpunosti iskorišten zbog vlage kanala koji tim zemljištem protiče. Tek u najnovije vrijeme popunjavaju se i te parcele objektima koji se dižu tik gradskog kanala - nekadašnjih jaraka (višekatnice u današnjoj Vrazovoj, Cesarčevoj ulici, ulici M. Gorkog).

Urbanističko oblikovanje grabišta nakon pada bedema nosi međutim u sebi niz pozitivnih vrednota ono je snažan produkt čitavog niza komponenata presudnih za njegovo oblikovanje, komponenata nametnutih duhom vremena, potrebama i normama društva. Svako razdoblje od kasnog baroka do suvremene arhitekture ostavilo je traga na formiranju ove nove cjeline, rezultati tog učešća nisu uvijek jednaki i danas rječito govore o sebi i vremenu u kojem su nastali sudjelujući svojim specifičnim oznakama u stvaranju novog gradskog tijela.

Jedan nepotreban i s kulturno-historijskog stanovišta neopravdan čin, a opet uvjetovan promjenom načina života, rezultirao je razaranjem jednog od izvanrednih spomenika kulture sjeverozapadne Hrvatske. Konture tvrđave izgubile su se osim u toku ulica, nestalo je obrambenog karaktera grada rastvaranjem arhitekture prema predgrađima, stapanjem dvaju odvojenih prostora izgubila se ona izdvojenost koja je urbanističkoj cjelini ove vrste potrebna. Međutim spona koja je organski izrasla svojim je arhitektonskim akcentima i sitnom arhitekturom utopljenom mjestimice u zelenilo parkova i vrtova jedno od najsretnijih rješenja jer je slobodom fantazije izražene u detaljima dala život osnovnoj urbanističkoj ideji.

Velik dio te arhitekture stvorili su mali zidari i graditelji danas sasvim nepoznati ili nedovoljno poznati — oni koje ponekad nazivamo drugorazrednim i trećerazrednima a ipak ukupan rezultat njihova rada odiše visokom kvalitetom. Ona se ponekad svodi samo na ambijentalne vrijednosti koje ipak moramo čuvati jer u momentu njihova uništenja i uklanjanja uočujemo tek koliki su gubitak značile za cijeli grad.

U ovom prikazu iznesen je sumaran pregled spajanja unutarnje varoši i gradskih predgrađa na temelju dostupne arhivske građe. Možda će nam još nepoznati arhivski dokumenti u toku daljnjeg studija arhitekture grada pomoći da detaljnije upoznamo pojedine graditelje i arhitekthe kao i da pravilno valoriziramo njihova djela koja su još uvijek sačuvana.

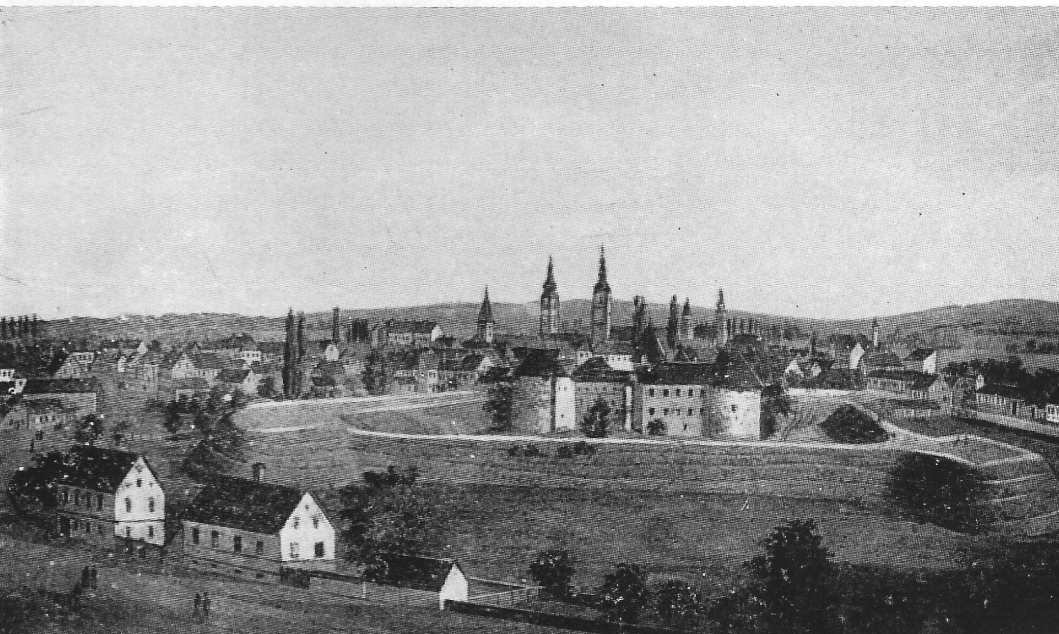
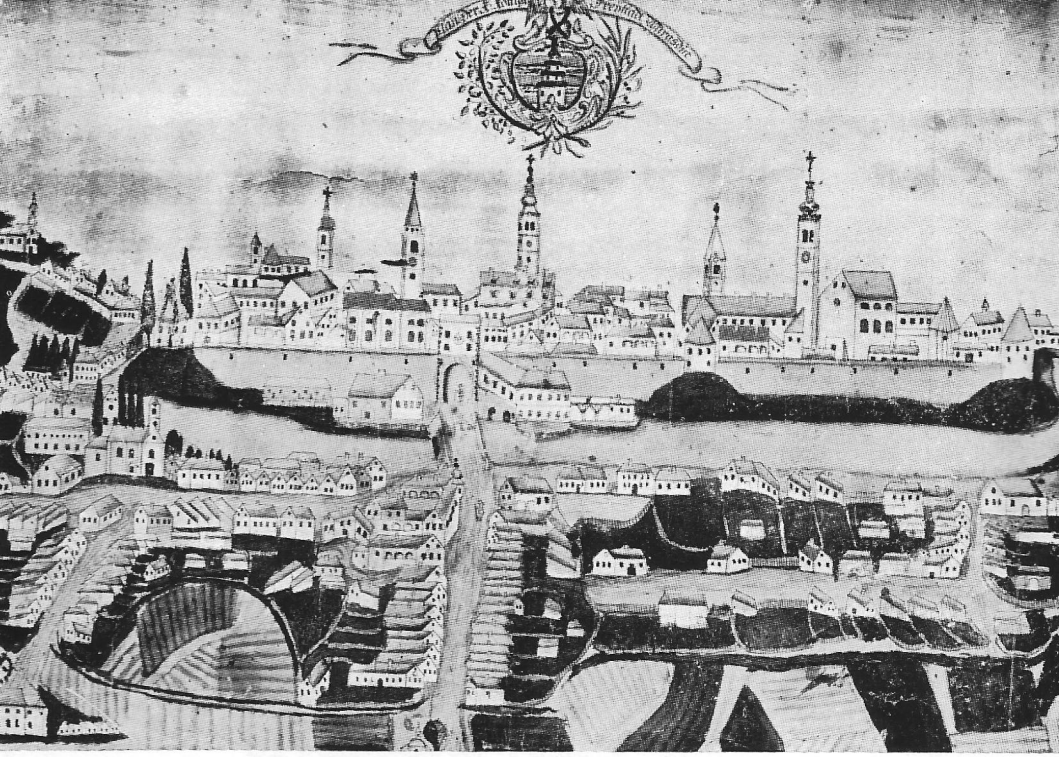
РЕЗЮМЕ

Старая часть Вараждина, возникшая в средних веках, была укреплена все до начала XIX столетия. В конце XVIII столетия жители города начали пробивать городские стены (в 1768 и после 1786 года) на наиболее коммуникативных местах, чтобы обеспечить беспрепятственное движение между внутренней и внешней частью города.

В начале XIX века было принято окончательное решение о разрушении городских стен и о засыпке рвов, окружавших город, о построении кана-ла, в который бы отвелась вода, и, наконец, о строительстве этой части города. Предложение о процессе разрушения поднесли вараждинские инженеры Байшлаг (Beischlag) и Эрдели (Erdöly) и каменщики Грайнер (Greiner) и Лопич (Lopich) (ХАВ 242/807).

После разрушения городских стен и нивелирования рвов, началось устройство этого пояса, который связал старый центр города и старые городские предместья. На юго-западе и на севере-востоке окрестности, где когда-то были рвы, выделены большие площади, в южной части окрестности устроен, около 1830 года, парк, а в течение первых четырех десятилетий было определено направление всех новых улиц. Строительство этой части города было самым интенсивным в первой половине XIX века, когда возникла большая часть классических и бидермайерских зданий, для постройки которых был использован, находящийся под руками, материал городских стен. Фундамент стен также иногда был использован для фундамента зданий. Во второй половине столетия построено несколько больших зданий в историческом духе, предназначенных для общественного пользования (гимназия, театр), а конечный тон этой части города дала сецессия, в стиле которой построено несколько красивых больших (банк) и меньших объектов. Во второй половине двадцатого века на участках земли, по которым проходил канал и которые в течение всего этого времени остались незастроенными, были построены большие многоэтажные здания, приблизившись, таким образом, к исторической части города, и, проникая в его гомогенную сущность.

- IX 1. Kameni cjepač (Spalter) jednostrano ukošene oštrice—kremen—
dulj. 71 mm, šir. 51 mm, deb. 42 mm.
- X Karta paleolitskih nalazišta s područja varaždinskog kotara
- XI Varaždinska oružana
- XII Popis poslanog oružja u varaždinsku oružanu 1586. godine
- XIII 1. Varaždin u vrijeme postojanja bedema (XVIII st.) pogled s juga
2. Dio sačuvanih varaždinskih utvrda (XIX st.) pogled sa sjevera
- XIV Plan Varaždina I. Beyschlaga prije rušenja bedema (1807.)
- XV Plan Varaždina A. Kiesswettera sredinom XIX st. s novo nastalim
ulicama
- XVI 1. Kompleks zgrada izgrađenih na jugoistočnom dijelu grabišta
2. Novo nastali trg (Kapucinski-Lenjinov) na jugozapadnom dijelu
grabišta
- XVII 1. »Dravska« — Kukuljevićeva ulica nastala na istočnom grabištu
2. »Nova« — Kačićeva ulica nastala na zapadnom grabištu
- XVIII 1. Gimnazija izgrađena 1870 g. na istočnom grabištu
2. Kazalište izgrađeno 1873 g. na južnom grabištu
- XIX Poziv Metela Ožegovića
- XX Zgrada u kojoj je otvorena Ilirska čitaonica u Varaždinu
- XXI Srebrene hvataljke J. Kunića zatvorene (1) i otvorene (2)
- XXII 1. Kalež od pozlaćena srebra s emaljnim medaljonima J. Kunića, danas
u župnoj crkvi Konjščina
2. Žigovi na kaležu J. Kunića (Varaždin, oko 1800 g.) iz Konjščine
- XXIII Područje na kojem je sakupljena građa o obradi lana i konoplje
- XXIV Karta naziva za čupanje i za oblik preslice
- XXV Karta s oblicima stupa i mjestima gdje se prva konoplja suši prije
močenja
- XXVI Karta s podacima o rukovjetima i snopovima
- XXVII Karta s podacima o stepanju i nazivima za otpadak i greben
- XXVIII 1. Opleće bednjanskog kraja (Rinkovci)
2. »Prsni« (samostalni dio nošnje)
- XXIX 1. Rukav opleća bednjanskog kraja
2. »Kraglin« ili »Kraglec« (samostalni dio opleća)
- XXX Aparat za prepariranje gusjenica

Erdödjev grad

Solovjeva ulica

Banski trg

Featerski trg

Lupni trg

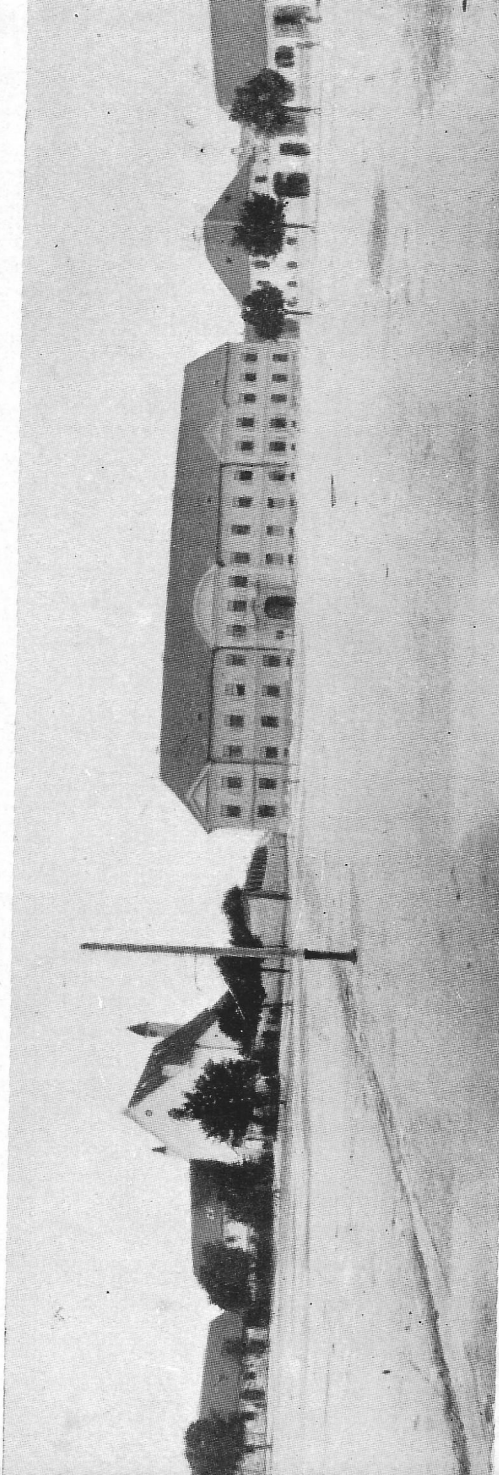
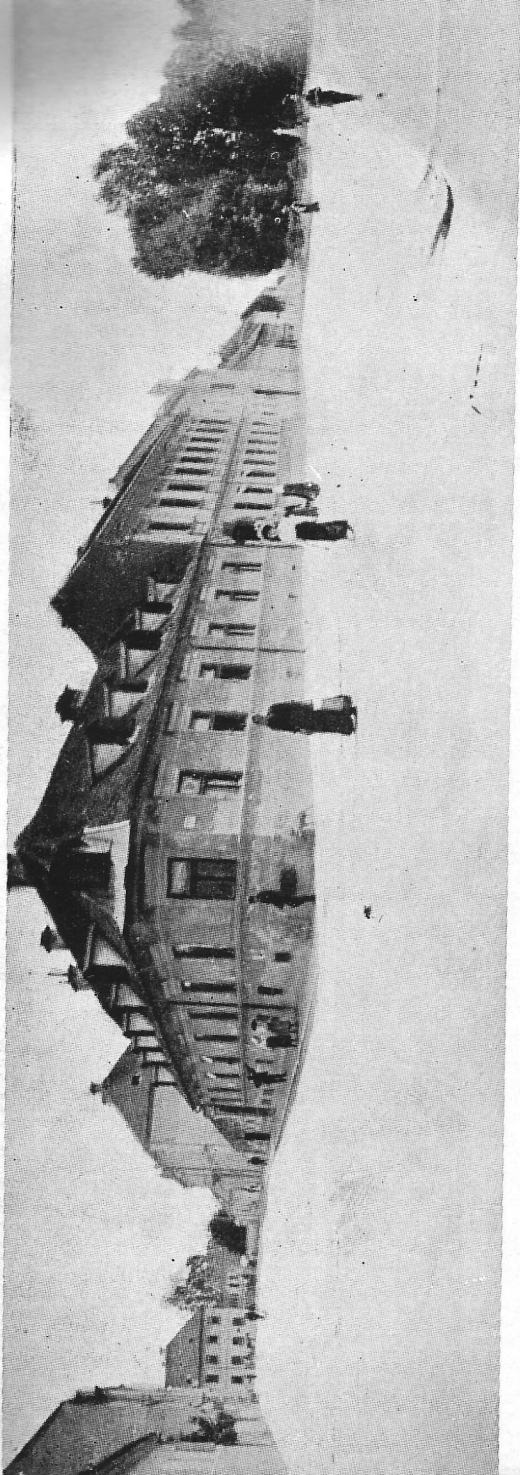
Pantoflijski trg

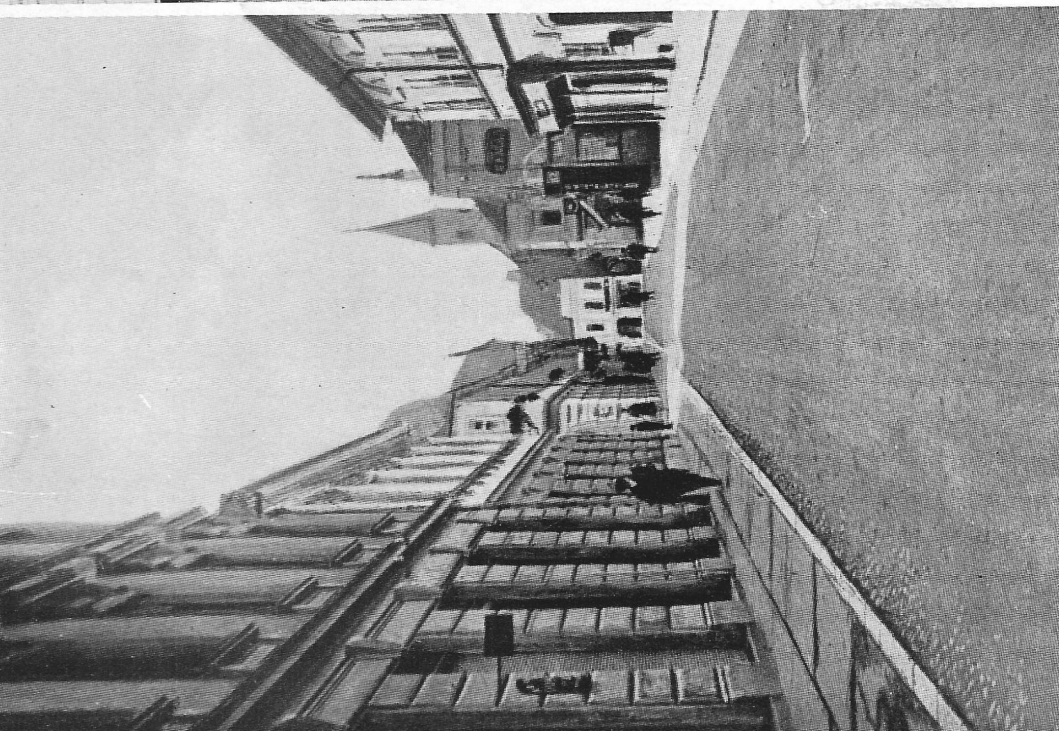
Sokolova ulica

Kragujevinski trg

Novi grad

Uroševića ulica

VARAZDIN.
Preradovićeve ulica sa gimnazijom

